

Halvor Fjermeros: *Åndssvak! Et bidrag til sentralinstitusjonens og åndsvakeomsorgens historie.*
Universitetsforlaget 2009

Av **Mårten Söder**, professor, Sociologiska institutionen,
Uppsala universitet i Sverige,
marten.soder@soc.uu.se

Utvecklingsstördas egna historier

Ella föddes 1943 i Oslo. Hennes mor avled när hon var fyra år och hon skickades till ett barnhem, för att därefter hamna på Emma Hjorts hem för utvecklingsstörda – eller statens pleiehjem Tokerud, som var det officiella namnet. Det motiv man gav henne för denna placering var att hon skulle lära sig läsa och skriva. Ella beskriver sina intryck: «Folk lå binni i sæler, noen i reimer. Noen hade store vannhoder». Efter en observationsperiod på en skola för utvecklingsstörda kom hon åter till Emma Hjorts för att snart därefter sändas till en internatskola med flera hundra elever från hela landet. Där blev hon, enligt vad hon själv berättar, som 12-13-åring våldtagen av föreståndaren. Hon berättade detta för föreståndarens hustru som konfronterade honom med uppgifterna. Som en följd av detta blev

hon slagen och isolerad i källaren i två dygn. Hon lyckades rymma och ringde till kuratorn på Emma Hjorts hem, som formellt hade tillsyns- och kontrollansvar över skolinternatet. Det dröjde en vecka innan kuratorn kom ut till internatet och det resulterade i att Ella kördes tillbaks till Tokerud-anstalten – av den föreståndare som våldtagit henne. Ella: På Emma Hjorts kom jeg på isolat på Pikehjemmet, den verste avdelinga som var på hele institusjonen. Det var for det jeg skreik og banna at jeg havna der. Jag lå på lalttelle, uten tøy på, bare under et filt-teppe, og så fikk jeg beroligende sprøyte to ganger om dagen».

Så småningom placerades hon på en annan skola i samma trakt som tidigare och där blev hon än en gång våldtagen av samma man. Hon blev gravid med denna man och det hela slutade med en abort. I 20-års-åldern gick Ella

till sjös och började arbeta som «messejente» på ett fartyg. Hon blev med barn med en sjöman och gifte sig. De fick ett barn till, men mannen var ofta våldsam och misshandlade henne, speciellt den gången då hon avslöjat för honom att hon vuxit upp på barnhem och anstalter för utvecklingsstörda. Han dog senare och Ella beskriver det med ord som at hon bara var glad och lättad. Men efter detta kom hon i en tung period med depressioner och alkohol. «Barndommen kom tilbake med full tyngde og hun begynte å drikke en del.» Hennes tre barn placerades i familjehem. Efter att ha träffat en ny man och fått sitt fjärde barn har livet stabiliserats för Ella. Hen-

nes barn vet bara att hon som liten vistats på ett barnhem. Att hon varit intagen på anstalt för utvecklingsstörda har hon inte berättat.

ELLAS HISTORIA, här redovisad i komprimerad form, är en av flera sådana livshistorier i Halvor Fjermeros' bok «Åndssvak. Et bidrag til centralinstitusjonens og åndssvakeomsorgens kulturhistorie». I den tar han sig an historien från etableringen av Emma Hjorts hem 1898 fram till 1990-talets HVPU-reform och täcker således in institutionsomsorgens trevande begynnelse fram till dess avveckling. Fjermeros använder sig av et rikt källmaterial som omfattar offentliga dokument, statistik, tidningsartiklar, skönlitteratur, andras beskrivningar av utvecklingen och inte minst berättelser från utvecklingsstörda själva, deras föräldrar och vårdpersonal. Fjermeros har under lång tid lagt ner ett imponerande arbete på att kontakta de som har egna upplevelser av anstaltslivet vid olika tidpunkter.

Boken är kronologiskt disponerad, börjar med en redogörelse för hur man under förindustriell tid såg på och bemötte utvecklingsstörda och sätter stopp inför HVPU-reformen. Inom denna ram spinner han en väv där olika trådar knyts samman. Här finns internationella utblickar, kopplingar till den

samhällsekonomiska och politiska utvecklingen, diskussioner av den fackliga rörelsen och de framväxande professionernas roll liksom fördjupande biografiska porträtt av några av historiens nyckelpersoner. Med ett så brett angreppssätt är det naturligt att alla dessa aspekter inte kan redovisas på ett systematiskt och heltäckande sätt. Fjermeros plockar i stället upp de olika trådarna vid de tillfällen där de har haft mest betydelse för den norska utvecklingen. Så blir till exempel ett inledande avsnitt om hur utvecklingsstörda började uppmärksammas i USA och Europa ett avstamp för att förstå hur dessa tankar landade i Norge. Beskrivningen av det danska centralistiska anstaltssystemet dyker upp i samband med att norska reformatorer låter sig inspireras av den danska förebilden. Redogörelsen för rashygien och eutanasin i Nazi-Tyskland bildar bakgrund för en diskussion både av steriliseringspolitiken i Norge och av tyskarnas agerande under ockupationen.

I CENTRUM står Emma Hjorts hem, där författaren själv arbetat som vårdare, och dess olika «satellitanstalter», olika skolor och vårdhem som stod under Emma Hjort-anstaltens tillsyn. Denna anstalt var länge en av de få i Norge och har under historiens gång varit

utsatt för såväl kritik som beröm som speglar de mer allmänna ideologierna om utvecklingsstörda i samhället. Strider kring förhållandena på Emma Hjorts hem, om anstaltens budget och utbyggnadsplaner, spelar därför en framträdande roll i boken. De får bland annat illustrera en av författarens centrala poänger, den att utvecklingen i Norge länge var eftersatt på detta område. Speciellt under mellankrigstiden rådde närmast total stiltje. Platsbristen var svår och förhållandena på Emma Hjorts dokumenterat förfärliga. Planer smiddes men iverkattes aldrig. Denna eftersläpning påvisas också genom jämförelser med andra länder (USA, Europa, Danmark och Sverige) där det är uppenbart att «den stora inspärningen» i Norge i ovanligt hög grad är ett efterkrigsfenomen.

EN ANNAN koppling mellan Emma Hjorts anstalt och en mer generell problematik finns i en hänvändelse till överläkaren på anstalten om att ta emot femton barn med norska mödrar och tyska fäder, så kallade «Lebensborn-unger». Lebensborn var institutioner tyskarna upprättade i ockuperade länder för att ta hand om och uppfostra «ariska» barn. Efter kriget blev hanteringen av dessa barn ett problem för den norska staten. Merparten av de barn som

vid en psykiatrisk undersökning framstod som utvecklingsstörda kom att tas om hand på Emma Hjorts hem. Författaren följer upp några av dessa barns vidare öden och blottlägger skrämmande historier om institutionskarriärer där man kastas mellan olika anstalter, bristande eller ingen skolgång, psykiska problem och svårigheter på arbetsmarknaden.

Överhuvudtaget är det, som i den ovan refererade berättelsen om Ella, i första hand de lindrigt utvecklingsstörda som träder fram med sina berättelser. Det var också dessa som stod i fokus under mellankrigstiden som en moralisk, ekonomisk och inte minst arvshygienisk fara för samhället. Men diagnoskriterierna var, då som nu, inte särskilt stringenta. Här finns en gråzon där etiketteringen som utvecklingsstörd framstår som relativt godtycklig. Det var i denna gråzon Lebensborn barnen hamnade. Det var också i denna gråzon många barn till romer på mer eller mindre godtyckliga grunder kom att hamna i åndssvakeomsorgen, något som också behandlas i boken.

I SPÅRET av anstaltarnas avveckling har en strid ström av litteratur som behandlar anstaltarnas och omsorgernas historia vuxit fram, såväl internationellt som i Skandinavien. En del av denna litteratur refereras i boken. Tyngdpunkten i den tidigare forskningen har legat på den faktiska och ideologiska utvecklingen på området. Mer sällan har de som själva upplevt anstaltslivet fått komma till tals. Men i Fjermeros' bok är det rikt på röster

från de utvecklingsstörda som likt Ella kan berätta sin historia. Dessa historier används av författaren skickligt för att ge relief till de omsorgspolitiska och ideologiska skeenden som behandlas.

I ett annat avseende liknar dock boken mycket av det som redan skrivits. Jag tänker då på det systematiska ställningstagandet mot anstalterna som omsorgsform och fokuseringen på allt det som varit negativt med dem. Inledningsvis konstaterar visserligen författaren att «... for den nyanserte historiskrivning er det kan hende ett og annet perspektiv som forstyrres når et fenomen til de grader gis en eneste dimensjon, nemlig som en sammenhengende lidelsehistorie. Det er et mål for denne framstilling å unngå å falle i denna grøfta» (side 13). I avslutningen tar han åter upp denna tanke när han diskuterar den «tvisyn» som behövs för att förstå omsorgernas utveckling: «Omsorgen de har blitt tilbudt kan i visse situasjoner i livet visselig ses på som et positivt ladet begrep, men den kan likeså ofte settes i anførselstegn og omtales som et undertrykkersystem» (side 310). Men mellan denna inledning och avslutning finner jag inte mycket av denna tvesyn. De beskrivningar och de berättelser som redovisas är nästan uteslutande kritiskt negativa. På några ställen framskymtar positiva erfarenheter i de utvecklingsstörda redogörelser för sina liv, kamratskap som etablerats på anstalten, placeringar i fosterhem som gett positiva upplevelser och kontakter med fosterföräldrar som upprätthålls

under lång tid, positiva omdömen om anstaltspersonalen. Men författaren stannar aldrig upp och kommenterar dessa, i något fall till och med ifrågasätts de.

VISST VAR anstaltssystemet förtryckande och visst bär många av de livsberättelser som återges i boken skakande vittnesbörd om detta. Men, som författaren själv påpekar, finns också positiva inslag i såväl anstaltarnas verksamhet som de utvecklingsstördas liv. Inte minst skapar förtrycket också möjligheter för motmakt, individuella och kollektiva handlingar för att motverka förtrycket och frigöra sig från det. Dessa framskymtar i boken, men hade förtjänat mer uppmärksamhet. Nu slår i praktiken aldrig tvesynen igenom. Någon historiker har varnat för det han kallar «kronologisk imperialism», att vi värderar och bedömer historien utifrån de värderingar som gäller som sanningar i dag. Denna imperialism dominerar mycket av det som skrivits om omsorgernas historia och Fjermeros' bok är därvid inget undantag.

Jag saknar i boken en systematisk redogörelse för den metod som tillämpats. Den tidigare forskning som tas upp är inte heltäckande och man frågar sig därför vilka överväganden som väglett valet. Inte heller urvalet av informanter diskuteras mer ingående, vilket inte hindrar författaren att på några punkter generalisera sina resultat utan hänsyn till det selektiva urval han haft att arbeta med. Författaren är inte bläögd, på några punkter ger han sig in i

ambitiøse og systematiske vurderinger av sine källor. Men denna källkritik är sporadisk, den kunde ha gjorts mer systematisk, inte minst som andrahandskällor ofta kommer till användning.

Men denna kritik kan kanske också ses som ett uttryck för en yrkesskada hos mig själv. Efter att i

många år ha granskat och bedömt olika skrifter efter vetenskapliga kriterier är det svårt att koppla bort dem vid läsningen. Men boken skall kanske inte bedömas som ett vetenskapligt verk, ingenstans ser jag heller att författaren gör anspråk på detta. Fjermeros har en bakgrund i journalistiken. Som

journalistiskt reportage är också boken lysande. Språket är livfullt och målande, de redigerade livsberättelserna täta och engagerande, de associativa kopplingarna mellan olika nivåer illustrativa och belysande. Bitvis är läsningen lika spännande som när man läser en engagerande roman.

Anna Meeuwisse, Hans Swärd; Rosmari Eliasson-Lappalainen og Katarina Jacobsson:
Forskningsmetodik för socialvetare, Natur & kultur 2008.

Av **Riina Kiik**, Førsteamanuensis, NTNU,
Institutt for sosialt arbeid og helsevitenskap,
riina.kiik@svt.ntnu.no

Et viktig bidrag til faglitteraturen

Med antologien «Forskningsmetodik för socialvetare» foreligger en samling på 15 artikler fra svenske forskere i sosialvitenskap. Da jeg begynte å lese boken, tenkte jeg ut fra forfatterskapet: hvorfor heter boken ikke Forskningsmetodikk for sosialarbeidere? Av bokens 21 forfattere har seks vært mine lærere under sosionomutdannelse i Stockholm, samt ytterligere fire har skrevet pensumbøker som jeg har studert. Antologiens medvirkende representerer et flertall institusjoner for sosialt arbeid og sosialvitenskapelige emner. Sammen representerer de bred og lang forskningserfaring, ikke minst

som formidlere av kunnskap til studenter i sosialfag i Sverige. Minst halvparten av forskerne er også veletablerte navn i nordisk samfunnsvitenskap.

DET SPESIELLE med boken er at den presenterer ulike forsknings-tradisjoner og retninger, noen mer kjente enn andre innenfor sosialvitenskap. Selv om boken kun er på 254 sider, klarer forfatterne å presentere sitt tema på en relativt grundig måte. De har grundig kjennskap til metoden, og klarer å få frem både den teoretiske forankringen, samt å synliggjøre hvordan man kan benytte teorien i praksis.

I BOKENS innledningskapittel «Socialvetenskaplige forsknings-

traditioner – en introduktion» skisserer redaktørene et kort historisk tilbakeblikk til sosialvitenskapens røtter og beskriver den akademiske sosialvitenskapens ulike varianter og metodologiske pluralisme. Forfatterne poengterer hvor viktig diskusjon mellom ulike retninger er i forskningen.

Neste kapittel «Att undersöka det sociala – några ingångar» er skrevet av Claes Levin. Den er av orienterende karakter og gir oversikt om hvordan «det sociala» blev til et forskningsfelt. Han skisserer